

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(8), 2021

www.scientificartsakh.com

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը պետերկված է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»

ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН

2021

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմիհա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Աննա ԱՍԱՏՐՅԱՆ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒՉԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստորոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ալֆրեդ դե ՉԱՅԱՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Ժնև, Շվեյցարիա**)

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարեն ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլջտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎՎԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Մինսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԿԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՆԻ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԻԿՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՆՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՉԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 1(8), 2021, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2021, 280 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2021թ. 1-ին (8-րդ) համարի տպագրությանն աջակցել է «Hi-Am» բարեգործական հիմնադրամը:

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D. in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D. in Philology, Associate Professor

Members:

Anna ASATRYAN, Doctor of Arts, Professor

Lena ASRYAN, Doctor of History (Tarragona, Spain)

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Irina HAYUK, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Natalia KOVKEL, Ph.D. in Law, Associate Professor (Minsk, Belarus)

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economics, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D. in Economics, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economics, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economics, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Professor

Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor

Alfred de ZAYAS, Doctor of Law, Professor (Geneva, Switzerland)

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 1(8), 2021, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2021, 280 pages.

The publication of the 1st (8th) 2021 «Scientific Artsakh» journal was supported by «Hi-Am» Charity Foundation.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Анна АСАТРЯН, доктор искусствоведения, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, профессор
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, профессор
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Альфред де ЗАЙАС, доктор юридических наук, профессор (Женева, Швейцария)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 1(8), 2021, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2021, 280 страниц.

Публикация 1(8) номера 2021 года журнала «Научный Арцах» была осуществлена при содействии благотворительного фонда «Hi-Am».

Ելինա Մխիթարյան. Փախստականների իրավական կարգավիճակը Արցախի Հանրապետությունում.....98
Elina Mkhitaryan. The Legal Status of Refugees in the Republic of Artsakh
Элина Мхитарян. Правовой статус беженцев в Республике Арцах

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Արաքս Փաշայան, Նազելի Նավասարդյան. Իսլամական աշխարհի աջակցությունն Ադրբեջանին 2020թ. Արցախյան պատերազմի ընթացքում. իսլամական համերաշխությունից մինչև ջիհադականություն..... 106
Araks Pashayan, Nazeli Navasardyan. Muslim World Support to Azerbaijan in the Course of 2020 Artsakh War: from Islamic Solidarity to Jihadism
Аракс Пашаян, Назели Навасардян. Поддержка Азербайджана мусульманским миром во время Арцахской войны 2020 г.: от исламской солидарности к джихадизму

Լիլիթ Հարությունյան, Տաթևիկ Մանուկյան. Իսլամական արմատականությունը Վրաստանում. Նոր միտումներ և մարտահրավերներ..... 120
Lilit Harutyunyan, Tatevik Manukyan. Radiacal Islam in Georgia: New Trends and Challenges
Лилит Арутюнян, Татевик Манукян. Исламский радикализм в Грузии: новые тенденции и вызовы

Վահե Հակոբյան. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի արաբատառ ֆոնդի թիվ 1713 և Սաուդ թագավոր համալսարանի թիվ 6770 ձեռագրերում առկա մեկնաբանությունների և ծանոթագրությունների համեմատական բնութագիրը..... 136
Vahe Hakobyan. Comparative Description of the Commentaries and Annotations in the 1713 Manuscript of the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts of the Arabic Fund and the 6770 Manuscript of King Saud University
Вәгә Ақоян. Сравнительное описание комментариев и сносок рукописи № 1713 арабского фонда Института древних рукописей имени Месропа Маштоца и рукописи 6770 университета короля Сауда

ԼԵՉՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, LINGUISTICS, ЛИНГВИСТИКА

Սվետլանա Մանուչարյան. Ոչ գրական (քարքառային և խոսակցական) լեզվաշերտը Հրանտ Մաթևոսյանի «Աշնան արև» ստեղծագործության մեջ..... 144
Svetlana Manucharyan. Non-Literary (Dialectal and Colloquial) Language Layer in «Autumn Sun» by Hrant Matevosyan
Светлана Манучарян. Нелитературный (диалектный и разговорный) лексический слой в произведении Гранта Матевосяна «Осеннее солнце»

Հռիփսիմե Սարգսյան. Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի ուսուցումը ՀՀ հանրակրթական դպրոցում..... 158
Hripsime Sargsyan. The Teaching of Past Perfect Tense at the Ra Secondary School
Рипсиме Саргсян. Преподавание прошедшего совершенного времени в средней Школе РА

**ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES,
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՂԻԲԵԶԱՆԻՆ 2020 Թ.
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ. ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԱՍԵՐԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՄԻՆԶԵԿ ԶԻՅԱԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ* ²⁸⁴**

ՀՏԴ 316.354.2 (479.22)

DOI: [10.52063/25792652-2021.1-106](https://doi.org/10.52063/25792652-2021.1-106)

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱՎ ԱԻ առաջատար գիտաշխատող,
պատմական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի դոցենտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
a_pashayan@hotmail.com*

ՆԱԶՆԵԼԻ ՆԱԿԱՍԱՐԴՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱՎ ԱԻ ավագ գիտաշխատող,
Հայ-Ռուսական համալսարանի դասախոս,
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
naznav24@gmail.com*

Հոդվածի նպատակն է վեր հանել իսլամական աշխարհի աջակցությունն Ադրբեջանին Արցախյան 2020 թ. պատերազմի²⁸⁵ ընթացքում՝ քննության ենթարկելով Բաքվին մուսուլմանական աշխարհի աջակցության ձևաչափերը, աջակցող կողմերին, աջակցության կրոնական ու աշխարհաքաղաքական շարժառիթներն ու մեխանիզմները:

Հոդվածի խնդիրներն են՝ քննության ենթարկել Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղության և այդ համատեքստում՝ արցախյան խնդրին կրոնական գունավորում տալու թուրք-ադրբեջանական քաղաքականությանն առնչվող հարցերը, առանձնացնել պատերազմի ընթացքում Թուրքիայի դերը իսլամական ու թուրքական համերաշխության գաղափարների

* Հոդվածը ներկայացվել է 03.03.2021թ., գրախոսվել՝ 14.03.2021թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.03.2021թ.:

²⁸⁴ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԳԱՎ հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող Համահայկական հիմնադրամի դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում

²⁸⁵ 44 օր տևած պատերազմը հանգեցրեց 2020 թ.-ի նոյեմբերի 10-ի Ռուսաստան-Ադրբեջան-Հայաստան եռակողմ հայտարարության ստորագրմանը: Հայկական կողմը կորցրեց չճանաչված Արցախի Հանրապետության 75 տոկոսը, այդ թվում՝ Արցախի Հանրապետի շրջանը, հայկական հնամենի քաղաք Շուշին: Պատերազմի հետևանքով Ադրբեջանին են անցել նաև խորհրդային շրջանում ԼՂԻՄ կազմի մեջ մտած արցախյան այլ բնակավայրեր ևս Մարտունու, Մարտակերտի ու Ասկերանի շրջաններից, Շուշիի շրջանից՝ նաև Զարին տակը: Տե՛ս նաև Azerbaijan and Armenia: Conflict in Nagorno-Karabakh, ACAP short note update, 20 November, 2020, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/20201120_acaps_short_note_update_nagorno-karabakh_0.pdf, (03.03.2021)

հիման վրա միջազգային հարթակներում հակահայկական տրամադրությունների ձևավորման նպատակով, որի ռազմաքաղաքական աջակցության շնորհիվ Ադրբեջանը հաղթեց պատերազմում:

Հողվածը գրվել է միջազգային մամուլի՝ նշված թեմային վերաբերող նյութերի մշտադիտարկման և Արցախյան հակամարտության տարբեր կողմերին վերաբերող մասնագիտական գրականության լայն ուսումնասիրության հենքի վրա:

Ուսումնասիրության ընթացքում հեղինակները հանգել են այն եզրակացության, որ 2020 թ.-ի Արցախյան պատերազմի ընթացքում թուրք-ադրբեջանական տանդեմն օգտագործեց կրոնական գործիքակազմը՝ ձեռք բերելու իսլամական աշխարհի բավակողմ աջակցությունը: Օգտագործվեցին իսլամական, թյուրք-իսլամական համերաշխության, ջիհադականության գաղափարները, վարձկան ջիհադականների, թյուրքական աշխարհի սուննիական և շիայական հատվածների, ինչպես նաև մուսուլման աստվածաբանների ու հեղինակությունների ներուժը:

Թուրք-ադրբեջանական տանդեմը հակահայկական տեղեկատվական քարոզչություն իրականացրեց միջազգային իսլամական լրատվամիջոցներում ու սոցիալական ցանցերում:

Հիմնաբառեր՝ իսլամական համերաշխություն, ումմա, թյուրքական համերաշխություն, Արցախ, Ադրբեջան, Թուրքիա, ջիհադ, վարձկան, պատերազմ:

Ներածություն

Ընդունված է ասել, որ Արցախյան հակամարտությունը էթնոքաղաքական ու տարածքային վեճի բնույթ ունի: Սակայն կրոնական գործոնը միշտ էլ որոշակի դեր է խաղացել թե՛ քրիստոնյա հայերի և թե՛ մուսուլման ադրբեջանցիների փոխադարձ ընկալումների ձևավորման հարցում: Հակամարտության սկզբնավորումից ի վեր էթնիկությունը, նաև կրոնը ընդհանուր դիսկուրսի մաս են կազմել²⁸⁶: 2006 թ.-ին Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդ Ալլահշյուքյուր Փաշազադեն արձանագրեց, որ «պատրաստ է ջիհադ հայտարարել Ադրբեջանի գրավյալ տարածքներն ազատագրելու համար...»²⁸⁷: Իր հերթին ՀՀ նախագահ Ս.Սարգսյանը 2008 թ.-ին արտերկրյա հանդիպումներից մեկի ժամանակ հայտարարեց, որ կրոնը ամենամեծ դերն ունի Արցախյան հակամարտության մեջ²⁸⁸: Մասնավորապես Ադրբեջանի համար կրոնական գործոնը ժամանակի ընթացքում դարձավ գործուն միջոց միջազգային իսլամական հանրության՝ ումմայի, բայց նախևառաջ Իսլամական համագործակցություն կազմակերպության (ԻՀԿ) շրջանակներում Արցախի հարցում միջազգային աջակցություն ձեռք բերելու գործում: Բացի այդ, ինչպես առաջին Արցախյան պատերազմի ժամանակ, այնպես էլ հիմա հայկական կողմի դեմ օգտագործվեց վարձկան ջիհադականների ներուժը:

2020 թ. Արցախյան պատերազմի շրջանում (սեպտեմբերի 27-ից նոյեմբերի 10-ը) Ադրբեջանի իշխանությունները Թուրքիայի անվերապահ աջակցության շնորհիվ նախ օգտագործեցին թյուրքական աշխարհի թե՛ սուննիական և թե՛ շիայական հատվածների ներումն ամենատարբեր ոլորտներում՝ Հայաստանի դեմ օրակարգ ձևավորելու և պատերազմում բազմակողմ աջակցություն ստանալու հարցում: Չուզահեռաբար նաև Թուրքիայի իրահիմամբ Մերձավոր Արևելքում և իսլամական աշխարհում ընդհանրապես

²⁸⁶ **Tonoyan Artyom.** Armenia-Azerbaijan: Rethinking Role of Religion in the Nagorno-Karabakh Conflict, Religion, Conflict, and Stability in the Former Soviet Union. Editors: Katya Migacheva, Bryan Frederick, Rand Corporation, 2018, p. 17.

²⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 31:

²⁸⁸ Նույն տեղում, էջ 16:

ձևավորվեցին Հայաստանի ու հայության նկատմամբ կրոնական գունավորմամբ խիստ բացասական, շատ դեպքերում նույնիսկ թշնամական մոտեցումներ, ինչը անվտանգային մարտահրավեր է աշխարհասփյուռ հայության, այդ թվում՝ Հայաստանի ու Արցախի նկատմամբ: Ադրբեջանին աջակցելու հիմնական շարժառիթը ոչ միայն թուրքական, այլև իսլամական համերաշխության գաղափարն է, որը թուրք-ադրբեջանական տանդեմն օգտագործեց բազմակերտոր կերպով:

Արցախյան հարցում «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպության աջակցությունն Ադրբեջանին

Արցախյան հարցում Ադրբեջանին կրոնական գործոնով պայմանավորված՝ առաջին ամենալուրջ աջակցությունը ցույց է տվել իսլամական աշխարհի ամենամեծ կրոնաքաղաքական կառույցը՝ «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպությունը՝ սկսած դեռևս 1992 թ.-ից²⁸⁹: ԻՀԿ-ն իսլամական աշխարհի շահերն ու հետաքրքրությունները ներկայացնող միջազգային կազմակերպություն է, որի հիմքում ընկած են իսլամական համերաշխության ու համագործակցության, ինչպես նաև իսլամական արժեքների պահպանման ու պաշտպանության գաղափարները²⁹⁰:

Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության մեջ իսլամական ուղղությունն ամրապնդվեց Չեյդար Ալիևի իշխանության օրոք (1993-2003), որն իր շարունակությունը գտավ Իլիամ Ալիևի նախագահության շրջանում²⁹¹: Հատկանշական է, որ աշխարհիկ հիմքեր ունեցող Ադրբեջանն իրեն անվերապահորեն համարեց իսլամական ումմայի բաղկացուցիչը՝ ձգտելով իսլամական աշխարհը ներկայացնող պետությունների հետ սերտ ու համապարփակ համագործակցության հաստատմանը²⁹²: Ադրբեջանի իշխանությունները ԻՀԿ հարթակն առավելագույնս օգտագործեցին Հայաստանի դեմ օրակարգ ձևավորելու համար²⁹³: Այլատյացության վերածած հակահայկական քարոզչությունը Բաքուն իրականացրեց թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին լսարանի համար: Արտաքին լսարանի հիմնական թիրախներից մեկը փաստորեն դարձավ իսլամական աշխարհը²⁹⁴:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված 2020 թ.-ի պատերազմի հենց հաջորդ օրը՝ սեպտեմբերի 28-ին, ԻՀԿ գլխավոր քարտուղարությունը հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ խստորեն դատապարտելով «Հայաստանի զինված ուժերի կրկնվող սադրանքներն ու ագրեսիան» Ադրբեջանի դեմ: ԻՀԿ-ն իր համերաշխությունը հայտնեց Ադրբեջանին, Հայաստանից պահանջեց ամբողջովին և առանց նախապայմանների

²⁸⁹ Մանրամասն տե՛ս **Փաշայան Ա.**, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը դարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ, Ե., 2003:

²⁹⁰ Charter, Organisation of Islamic Cooperation, <https://ww1.oic-oci.org/english/charter/OIC%20Charter-new-en.pdf>.

²⁹¹ **Փաշայան Ա.**, Իսլամն Ադրբեջանում. անցյալը և ներկան, Ե., 2014, էջ 135:

²⁹² Addresses by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan Elmar Mammadyarov, Journal of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, No. 15, 2006, p. 7.

²⁹³ Ստո երեք տասնամյակ է, ինչ ԻՀԿ-ն դատապարտում է հայկական կողմի ռազմական գործողություններն Ադրբեջանի նկատմամբ՝ անտեսելով Արցախի հայ բնակչության ազգային իրավունքները, շրջանցելով բռնության ու էթնիկ զտումների այն բազմաթիվ դեպքերը, որոնք հայ ազգաբնակչության դեմ իրականացրել է Ադրբեջանը: ԻՀԿ-ն Հայաստանին դատապարտել է ամենակոշտ ձևով՝ որպես «ցեղասպան պետություն»՝ բացառապես իսլամական համերաշխության գաղափարներից ելնելով:

²⁹⁴ Մանրամասն տե՛ս **Փաշայան Ա.**, Իսլամական համագործակցություն կազմակերպության դիրքորոշումը արցախյան հակամարտության հարցում, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների և ժողովուրդներ, հ. XXXIII, Ե., 2020, էջ 181-207:

դուրս բերել զորքերը գրավյալ տարածքներից, երկու պետություններին կոչ արեց քաղաքական լուծման հասնել՝ հարգելով Ադրբեջանի ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը²⁹⁵:

2020 թ.-ի դեկտեմբերի վերջին ԻՌԿ արտգործնախարարների 47-րդ համաժողովին ընդունվեց «Իսլամական սրբավայրերի պաշտպանության» մասին բանաձևը, որում դատապարտվեց «հայ ազրեսորների կողմից բարբարոսական գործողությունների իրականացումը, որոնք նպատակաուղղված են եղել իսլամական պատմական և մշակութային ժառանգության ամբողջական ոչնչացմանը»²⁹⁶: ԻՌԿ-ն «իր խոր մտահոգությունն է արտահայտել Լեռնային Ղարաբաղում և Նրա շուրջ գտնվող պատմական հուշարձանների ոչնչացման և կողոպտվելու կապակցությամբ, որոնք իսլամական ժառանգության անբաժան մասն են, մասնավորապես վերջերս ազատագրված Կուբաթլուի շրջանի Մամար գյուղի ավերված մզկիթը»²⁹⁷: Տեքստի շարունակության մեջ մասնավորապես նշված է. «Գրավյալ տարածքներում դարավոր հնություն ունեցող ժառանգությունների ոչնչացումը միջազգային իրավունքի և կոնվենցիաների ակնհայտ խախտում է, մասնավորապես զինված հակամարտությունների ընթացքում մշակութային արժեքների պաշտպանության 1957 թ. Հաագայի և դրան հաջորդած՝ 1954 թ. և 1999 թ. կոնվենցիաների»²⁹⁸:

Ակնհայտ է, որ ԻՌԿ-ն տասնամյակներ շարունակ Հայաստանի դեմ օրակարգ ձևավորել է բացառապես ադրբեջանական աղբյուրների հիման վրա: Եթե գրավյալ տարածքներում մզկիթները ոչնչացվել են, ապա ինչպե՞ս բացատրել Շուշիում հայկական հիմնադրամների կողմից հիմնովին վերանորոգված Գոհար տիկնոջ Վերին մզկիթի և մեդրեսեի գոյության փաստը²⁹⁹ և հակառակը՝ պատերազմից հետո Ադրբեջանի վերահսկողության տակ մնացած տարածքներում բարբարոսաբար վնասվող և անարգվող բազում հայկական քրիստոնեական հուշարձանների, դրանք այբանական ժառանգությանը վերագրելով՝ Ադրբեջանի սպորիչ քաղաքականության փաստերը³⁰⁰: Ինչպե՞ս բացատրել Շուշիի գրավումից անմիջապես հետո բարեկարգ մզկիթում տեղի ունեցած իսլամական աղոթքն ու հնչեցված ազանը: Հակադարձելով Արցախում մզկիթների վիճակի մասին ադրբեջանական կեղծիքներին՝ իրանական բլոգերներից մեկը, հղում անելով Շուշիի մզկիթը, նշում է, որ Արցախում մզկիթներն ավելի լավ վիճակում են, քան Բաքվում³⁰¹:

Վարձկան ջիհադականների մասնակցությունը պատերազմին

Արցախյան վերջին պատերազմի ընթացքում Թուրքիայի նախաձեռնությամբ պատերազմական գործողությունների մեջ են նետվել Թուրքիայի անմիջական վերահսկողության տակ գտնվող վարձկաններ Սիրիայի տարբեր, այդ թվում՝ քրդական

²⁹⁵ OIC condemns repeated provocations and aggression by Armenian military forces against Azerbaijan, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23879&t_ref=14184&lan=en, (28.09.2020).

²⁹⁶ OIC Expresses Concern over Destruction of Islamic Historical Shrines in Occupied Territories of Azerbaijan, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=24928&t_ref=15226&lan=en, (11.11.2020).

²⁹⁷ Նույն տեղում:

²⁹⁸ Նույն տեղում:

²⁹⁹ Շուշիում վերականգնվել է Գոհար տիկնոջ Վերին մզկիթը, <https://escs.am/am/news/5191>, (03.03.2021)

³⁰⁰ ՀՀ ԳԱԱ հայտարարությունը Ադրբեջանի հսկողության տակ անցած տարածքների մշակութային ժառանգության պահպանության և մշտադիտարկման կազմակերպման մասին, <https://www.sci.am/newsview.php?id=370&langid=1>, (03.02.2021):

³⁰¹ إيران تكشف أكاذيب أردوغان والحكومة الأذربيجانية حول حماية الآثار الإسلامية, <https://www.vetogate.com/>, (27.02.2001).

շրջաններից՝ թուրքոմաններ և սիրիացի արաբներ³⁰²: Տեղեկատվական արտահոսքեր են եղել նաև Պակիստանի³⁰³, Աֆղանստանի³⁰⁴ և Լիբիայի³⁰⁵ վարձկանների մասին: Այս իմաստով սխալված չենք լինի, եթե նշենք, որ հայկական զինված ուժերը պայթարում էին միջազգային ահաբեկչության դեմ: Չնայած Բաքուն և Անկարան հերքեցին ջիհադական գաղափարներով տոգորված վարձկանների մասնակցությունը պատերազմին, սակայն վերոնշյալի մասին կան բազմաթիվ ապացույցներ ու արձանագրումներ: Վարձկանների մասնակցությունը հաստատեց Լոնդոնում գործող Մարդու իրավունքների սիրիական դիտարանը՝ նշելով, որ ադրբեջանական կողմից պատերազմին մասնակցել է մոտ երկու հազար վարձկան Սիրիայից³⁰⁶: Սիրիացի վարձկանների մասնակցությունը պատերազմին հաստատեց նաև Սիրիայի նախագահ Բաշար Ալ-Ասադը՝ նշելով նաև, որ Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակի սրման մեղավորը Թուրքիան է³⁰⁷: Նշված խնդրին անդրադարձան Ֆրանսիայի նախագահ Է. Մաքրոնը՝ նշելով, որ իրենք հստակ տեղեկություններ ունեն, թե ինչպես են ջիհադական խմբավորումների զինայլերը Գազի Այլթապով տեղափոխվում Լեռնային Ղարաբաղ³⁰⁸: Տեղեկությունը հաստատեց նաև ՌԴ արտգործնախարար Ս. Լավրովը՝ նշելով, որ Ղարաբաղյան հակամարտության զոտում Մերձավոր Արևելքից վարձակների թիվը հասնում է երկու հազարի, և Ռուսաստանը բազմիցս զգուշացրել է արտաքին խաղացողներին՝ կանխելու դրանք: Խնդիրը շոշափվել էր նաև հոկտեմբերի 27-ին կայացած Պուտին-Էրդողան հեռախոսազրույցի ընթացքում³⁰⁹: Հատկանշական է, որ թեման շատ լայն ու արագ տարածում գտավ միջազգային լրատվամիջոցներում³¹⁰, միջազգային տարաբնույթ կառույցների հրապարակումներում, ամրագրվեց Ռուսաստանի և Իրանի ԱԳՆ հայտարարություններում, որոնցում մտահոգություն էր հայտնվում տարածաշրջանում ահաբեկիչների հայտնվելու փաստով³¹¹: Վարձկան ջիհադականների ներգրավումը ռազմական գործողություններին միանգամայն նոր իրավիճակ ստեղծեց հայկական կողմի համար, որը կոչվում էր ոչ միայն Ադրբեջանի, այլև Թուրքիայի և թուրքական խողովակներով ներդրված վարձկանների դեմ: Վերջիններս եկել էին շփման գիծ՝ առանց

³⁰² Վարձկանները հիմնականում Սիրիայում ալ-Կաիդայի ճյուղավորումը համարվող «Հայա Թահիրի ալ-Շամից», որը հայտնի է նաև «Ջաբհաթ ալ-Նուսրա» անունով, նաև՝ «Սուլթան Մուրադից», «Համզայից», «Սուլեյման շահից», «Սիրիայի ազատ բանակից» և այլն:

³⁰³ Pakistan cradles terror in Azerbaijan-Armenia war, <https://www.newdelhitimes.com/pakistan-cradles-terror-in-azerbaijan-armenia-war/>, 26.10.2020.

³⁰⁴ As Kabul backs Azerbaijan in conflict with Armenia, Afghans recall in fighting previous war, <https://www.rferl.org/a/as-kabul-backs-azerbaijan-in-conflict-with-armenia-afghans-recall-fighting-in-previous-war/30880802.html>, 07.10.2020.

³⁰⁵ Лавров назвал число наемников в Ближнего Востока в Карабахе, <https://www.gazeta.ru/army/2020/11/03/13345573.shtml>, 03.11.2020.

³⁰⁶ Nagorno-Karabakh battles: Over 2,000 mercenaries sent to Azerbaijan, nearly 135 killed so far, <https://www.syriaahr.com/en/188669/>, 18.10.2020.

³⁰⁷ Асад назвал Эрдогана инициатором конфликта в Карабахе, <https://ria.ru/20201006/karabakh-1578356443.html>, 06.10.2020.

³⁰⁸ Macron says Syrian mercenaries operating in Karabakh, <https://www.arabnews.com/node/1742811/world>, 01.10.2020.

³⁰⁹ Лавров заявил о почти 2 тысячах наемников в карабахской зоне конфликта, <https://russian.rt.com/ussr/news/799092-karabah-lavrov-nayomniki>, 03.11.2020.

³¹⁰ The Syrian mercenaries used as “cannon fodder” in Nagorno-Karabakh, <https://www.bbc.com/news/stories-55238803>, 10.12.2020.

³¹¹ Комментарий Департамента информации и печати МИД России относительно переброски иностранных наемников в зону нагорно-карабахского конфликта, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4363834, (30.09.2020), Глава МИД Ирана выразил обеспокоенность присутствием террористов в районе Карабаха, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9885921>, 01.11.2020.

իմանալու, թե որտեղ են եկել, բայց իմացել են, որ գալիս են հանուն ջիհադի՝ կռվելու «անհավատների» դեմ³¹²:

Հատկանշական է, որ վարձկանության նշված խնդրին արձագանքեց Ալ-Ազհարի միաբանության անդամ, սուննի աստվածաբան դր. Մուհամմադ Աբդ Ալ-Ատին: Իր հայտարարության մեջ, որը հրապարակվեց եգիպտական մամուլում, նա նշում է, որ Ադրբեջանում վարձկանների վարքագիծն անընդունելի է իսլամի տեսանկյունից: Հղում անելով Արցախում գերի ընկած սիրիացի վարձկանի վկայությանը, որ հայերի դեմ կռվում է որպես «գյավուրի»՝ ամեն գլխի համար ակնկալելով ստանալ խոստացված հարյուր դոլարը³¹³, Ալ-Ատին, մեջբերելով Ղուրանից և հադիսներից համապատասխան հատվածներ, նշում է, որ այդ վարձկանները, գլխատելով, անդամահատելով մարդկանց, իրականում հանցագործություն են անում մարդկության դեմ՝ իսլամի անունից, ինչը ենթադրում է երկրային տանջանքներ ու պատիժներ: Ազհարի միաբանը նշված համատեքստում խստորեն դատապարտեց նաև Թուրքիայի քաղաքականությունը՝ նշելով, որ Էրդոհանը ձգտում է վերականգնել օսմանյան գերիշխանությունը, դառնալ մուսուլմանների սուլթանը, ինչպես իր նախնիները՝ հրի, արյան ու սրի միջոցով³¹⁴:

Մուսուլման աստվածաբանների ու հոգևորականների աջակցությունն Ադրբեջանին

Հարկ է նշել, որ պատերազմի ընթացքում և դրա ավարտից հետո Ադրբեջանին իրենց աջակցությունը հայտնեցին ոչ միայն առանձին իսլամական կրոնա-քաղաքական կառույցներ, որոնց մեջ առանձնանում է Թուրքիայի կողմից հովանավորվող պաղեստինյան «Համաս» շարժումը³¹⁵, այլև զգալի թվով մուսուլման աստվածաբաններ ու հոգևորականներ աշխարհի տարբեր կողմերից: Նրանցից շատերը պատերազմի ավարտից հետո ջերմորեն շնորհավորում էին Ադրբեջանի նախագահին՝ հաղթանակի առթիվ: Ադրբեջանի և նրա դաշնակից ուժերի քարոզչության արդյունքում տասնամյակների ընթացքում ձևավորված ընկալումների համաձայն՝ Լեռնային Ղարաբաղը «մուսուլմանական տարածք» է, որը զավթվել է և պետք է ազատագրվի: Իսլամական աշխարհընկալման տեսանկյունից՝ Լեռնային Ղարաբաղը «դար ալ-հարբ» («պատերազմի աշխարհ») է, որը պետք է ազատագրել՝ դարձնելով «դար ալ-իսլամ» («իսլամի աշխարհ»): Ըստ այդմ, Արցախում և նրա շուրջ կան բազմաթիվ մզկիթներ, իսլամական սրբավայրեր ու հուշարձաններ, որոնք թշնամու կողմից «ավերվել» են և պետք է վերականգնվեն:

Պատերազմի ավարտից մեկ օր անց Ալլահ Շուքրյուր Փաշազադեի գլխավորությամբ հեռակա տեսակապով անցկացվեց համաժողով «Արդի աշխարհի խնդիրները. աստվածության, ահաբեկչության, ծայրահեղականության, իսլամաֆոբիայի դրսևորումները և Ադրբեջանի դեմ Հայաստանի ագրեսիան» խորագրով, որին մասնակցում էին մուսուլման աստվածաբաններ, ԻՀԿ գլխավոր քարտուղարի հատուկ ներկայացուցիչը, Դիյանեթի նախագահը, Ադրբեջանում Իրանի հետ մշակութային կապերի իսլամական կազմակերպության նախագահը և այլք³¹⁶: Համաժողովը ևս մի

³¹² Matteo Pugglies, The role of foreign fighters in the Nagorno-Karabakh conflict, <https://www.ispionline.it/en/publicazione/role-foreign-fighters-nagorno-karabakh-conflict-27764>, 08.10.2021.

³¹³ ‘We were ordered to slaughter every Armenian in the village’, <https://armenpress.am/eng/news/1033852/E28098we-were-ordered-to-slaughter-every-armenian-in-the-villageE28099-captured-syrian-mercenary-says.html>, 04.11.2020.

³¹⁴ المرزقة استخدام على اعتاد التركي النظام: أز هري عالم, <https://www.vetogate.com>, 03.11.2020.

³¹⁵ Hamas congratulates Azerbaijan over Karabakh victory, <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/hamas-congratulates-azerbaijan-over-karabakh-victory/2038618>, 10.11.2020.

³¹⁶ Online conference on Armenian aggression against Azerbaijan held, <https://www.azernews.az/nation/172506.html>, 11.01.2021.

քայլ էր Ադրբեջանի կողմից՝ այլատյացության շուրջ ձևավորել Բաքվին աջակցող միջազգային շրջանակ:

Ադրբեջանի հաղթանակի հետ կապված բավական մեծ ոգևորություն նկատվեց Ռուսաստանի Դաշնության մուսուլմանների շրջանում ևս: Ռուսաստանի մուսուլմանների հոգևոր վարչության նախագահ Ռավիլ Գայնուդինը Ի. Ալիևին հղած շնորհավորական ուղերձում մասնավորապես արձանագրում է. «Մեծ ուրախությամբ նշում եմ, որ Ադրբեջանը և ողջ ադրբեջանական ժողովուրդը, ձեր իմաստուն ղեկավարության ներքո, հաջողությամբ անցան այս մեծ փորձությունը: Հանրապետության պետական իշխանությունը պատվով կատարեց իր պարտավորությունները սեփական ժողովրդի և ողջ միջազգային հանրության առջև»³¹⁷: «Մեծ գոհունակությամբ միանում եմ իսլամում իմ ադրբեջանցի եղբայրների ուրախությանը՝ կապված պատմամշակութային հուշարձանների վերադարձի հետ, որոնց թվում կան Ամենագոր Ալլահի առջև ծնկի իջնելու շատ հնագույն վայրեր: Համոզված եմ, որ բոլորը կվերականգնվեն և ծառայելու են ընդհանուր մեծ գործին, որը Սուրբ Ղուրանը կտակեց մեզ...»³¹⁸:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը՝ ի համերաշխություն Ադրբեջանի. շիայականությունից մինչև թյուրքականություն

Պատերազմի սկզբից իրանական քաղաքական վերնախավի ու հասարակության շրջանում նկատելի էր Արցախի վերաբերյալ պաշտոնական Թեհրանի արձագանքի շուրջ որոշակի բևեռացվածություն: Այս խոսույթում ներգրավված հանրույթի մի մասը համարում էր, որ կրոնական ու մշակութային նկատառումներից ելնելով՝ Իրանը պետք է սատարի Ադրբեջանին, ինչը զուգորդվում էր էթնիկ ադրբեջանցիների կողմից Բաքվին սատարող հանրային ճնշումներով ու բողոքի ցույցերով: Երկրող բևեռը մատնանշում էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի անցումն Ադրբեջանին լուրջ աշխարհաքաղաքական հարված է Իրանին և նշանակելու է ոչ միայն թյուրքական, այլ նաև իսրայելական ազդեցության ան Հարավային Կովկասում: Այսուհանդերձ, իրանական պաշտոնական արձագանքը պատերազմին ընդգծված ադրբեջանամետ էր: Իրանի հյուսիս-արևմտյան թյուրքախոս շրջանների շիայական համայնքները պատերազմի հենց սկզբից ևս իրենց աջակցությունը հայտնեցին Ադրբեջանին: Հոկտեմբերի սկզբին սոցիալական ցանցերում ձևավորվեցին շարժումներ, իսկ իրանական մի շարք քաղաքներում, այդ թվում՝ Թեհրանում ու Թավրիզում կազմակերպվեցին բողոքի ցույցեր՝ ի աջակցություն Ադրբեջանի, որոնց ընթացքում քննադատվում էր ԻԻՀ պաշտոնական դիրքորոշման չեզոք գիծը³¹⁹:

Այաթոլլա Ալի Խամենեին³²⁰ այս կապակցությամբ իր պաշտոնական դիրքորոշումը հայտնեց նոյեմբերի 3-ին՝ ընդգծելով, որ Ադրբեջանն իրավունք ունի ազատագրելու բռնազավթված տարածքները, որոնք պետք է վերադարձվեն Ադրբեջանին³²¹: Նա ընդգծեց նաև տարածաշրջանում ապրող հայերի անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը, ինչը բխում է կրոնադավանական փոքրամասնությունների

³¹⁷ Председатель Духовного управления мусульман России поздравил Президента Ильхама Алиева, <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3340899.html>, 26.11.2020.

³¹⁸ Նույն տեղում:

³¹⁹ Protests Erupt in Iran Backing Azerbaijan In Nagorno-Karabakh Conflict, <https://www.rferl.org/a/protests-erupt-in-iran-backing-azerbaijan-in-nagorno-karabakh-conflict/30870217.html>, 02.10. 2020.

³²⁰ Հարկ է նշել, որ Ալի Խամենեին սերում է ադրբեջանախոս շիաների ընտանիքից, հայրական ընտանիքը ծագումով Ատրպատական նահանգի Խամանե քաղաքի իրանաադրբեջանական համայնքից է:

³²¹ رامحل پايان مناقشه قريباغ (Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծում, ԻԻՀ Հոգևոր առաջնորդի կայք էջից), <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=46775>, 03.11.2020.

պաշտպանության շիայականության սկզբունքներից³²²: Միաժամանակ համենեին հիշատակեց հակամարտության գոտում ահաբեկիչների առկայության մասին տեղեկությունները՝ զգուշացնելով, որ իրանական սահմանների մերձակայքում նման խմբերի տեղակայման պարագայում Իրանի կողմից վճռական հարված հասցնելն անխուսափելի կդառնա³²³:

Հարկ է նկատել, որ թե՛ իրանական մամուլում և թե՛ գրեթե բոլոր պաշտոնական հայտարարություններում, այդ թվում՝ ուժային կառույցների, առանձնապես կարևորվել է պատերազմում վարձկան ահաբեկիչների ներգրավման խնդիրը և ուղղակի կամ անուղղակի կերպով շեշտադրվել է այդ հարցում Թուրքիայի ապակառուցողական ներգործությունը³²⁴: Ահաբեկիչները, որոնց ոչնչացումն Իրաքում, Սիրիայում, Լիբիայում Իրանի անվտանգային գերակայություններից է, այս պատերազմի արդյունքում ուղղակի սպառնալիք դարձան Իրանի հյուսիսային սահմանների համար ևս:

Իր հերթին Ադրբեջանական ԱԳՆ-ն բարձր գնահատեց ԻԻՀ հոգևոր առաջնորդի աջակցությունը և կարևորեց հակամարտության կարգավորման նախաձեռնությամբ ԻԻՀ նախագահի հատուկ բանազնաց ԱԳ փոխնախարար Սեյեդ Աբբաս Արակչիի այցը տարածաշրջան³²⁵: Նոյեմբերի 9-ին Բաքվում ԻԻՀ դեսպանատունը, վերստին հաստատելով Ադրբեջանին տարածքները վերադարձնելու՝ հոգևոր առաջնորդի հնչեցրած դրույթները, շնորհավորել էր Ադրբեջանին Շուշիի ազատագրման կապակցությամբ՝ ընդգծելով, որ քաղաքն Իրանի ու Ադրբեջանի ժողովուրդների մշակութային ընդհանրության խորհրդանիշներից մեկն է և որ «Աստված տա, որ Շուշիի (հայտարարության մեջ՝ Շուշա) մզկիթի միևարեթների թաքսիթի կանչը շուտով դիպչի տարածաշրջանի բոլոր մուսուլմանների և վելայաթի կողմնակիցների հոգիներին»³²⁶:

Ուշագրավ է, որ մինչև Ալի համենեի ելույթը պատերազմական իրադարձությունների վերաբերյալ բավականին հստակ դիրքորոշումներ էին հնչեցրել Իրանի թոբախոս՝ Արդեբիլի, Արևելյան և Արևմտյան Ադրբեջան, Չանջան նահանգների օրենսդիր մարմնի ու հոգևոր առաջնորդի ներկայացուցիչները: Մեջլիսում ներկայացված հյուսիս-արևմտյան նահանգների պատգամավորների համատեղ հայտարարությունը, հղում անելով ՄԱԿ-ի չորս բանաձևերին, շեշտադրում էր, որ Լեռնային Ղարաբաղը պատկանում է Ադրբեջանին, և որ գիտական ու պատմական փաստաթղթերի համաձայն՝ իսլամական աշխարհի մաս է կազմում: Նրանք դիմում էին Իրանի կառավարությանը և մասնավորապես ԱԳՆ-ին՝ հստակեցնելու Իրանի դիրքորոշումը՝ ի աջակցություն Ադրբեջանի Հանրապետության մուսուլման ժողովրդի և Ղարաբաղի «կեղեքված շիաների»՝ համաձայն ԻԻՀ սահմանադրության 3 և 152 հոդվածների³²⁷: Հոգևոր առաջնորդի ներկայացուցիչների հայտարարության մեջ նույնպես նշվում է, որ Լեռնային Ղարաբաղը պատկանում է Ադրբեջանին, և այն պետք վերադարձվի «Ալի ալ-բեյթի» (Մուհամմադ մարգարեի տան՝ ընտանիքի ժողովրդի) երկրին, որի

³²² بیانات مقام معظم رهبری در خصوص جنگ قرمباغ؛ دیگر جای بهانه نیست³²² (Գերագույն առաջնորդի հայտարարությունները Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի վերաբերյալ, այլևս ոչ մի արդարացում), <https://www.irna.ir>, 04.11.2020:

³²³ Նույն տեղում:

³²⁴ *Maryam Sinaee*, Iran Warns Again Over Sunni Militants In Nagorno-Karabakh War, <https://iranintl.com/en/world/iran-warns-again-over-sunni-militants-nagorno-karabakh-war>, 07.11.2020.

³²⁵ قتراندانی جمهوری آذربایجان از بیانات مقام معظم رهبری درباره مناقشه قره باغ³²⁵ (Ադրբեջանի Հանրապետությունը բարձր է գնահատում Հոգևոր առաջնորդի հայտարարությունները հակամարտության վերաբերյալ), <https://www.irna.ir>, 04.11.2020.

³²⁶ Iran congratulates Azerbaijan on liberation of Shusha, <https://www.tehrantimes.com/news/454457/Iran-congratulates-Azerbaijan-on-liberation-of-Shusha>, 09.11.2020.

³²⁷ بیانیته مجمع نمایندگان شمالغرب در مورد قره باغ³²⁷ (Հյուսիսարևմտյան պալատի ներկայացուցիչների հայտարարությունը Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ), <https://www.isna.ir>, 11.10.2020.

կառավարության գործողություններն օրինաչափ են ոչ միայն ՄԱԿ-ի չորս բանաձևերի շրջանակում, այլ նաև հիմնված են շարիաթական իրավունքի վրա, ինչն ըստ եւրոպան օրինակարգ էր դարձնում Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմը նաև կրոնական տեսանկյունից³²⁸:

Ադրբեջանում հոգևոր առաջնորդի պաշտոնական ներկայացուցիչ հոջաթ-ալ Եսլամ Ալի Աբբար Աջաղնեժադը, որ զգալի հեղինակություն է վայելում հարավկովկասյան շիայական կրոնական համայնքներում, իր հերթին շնորհավորել էր Բաքվին հաղթանակի կապակցությամբ և ադրբեջաներեն հատուկ տեսաուղերձով, ցավակցություն էր հայտնել զոհված զինծառայողների՝ «իսլամի նահատակների» ընտանիքներին³²⁹:

Հարկ է Լշել, որ Թեհրանի համար Ադրբեջանում շիայական ներկայացվածության հավասարակշռման հարցը մեծ կարևորություն ունի՝ հաշվի առնելով նաև վերջին տարիներին շիա իսլամի և Իրանի կրոնական դիրքերի թուլացումը և սուննի իսլամի, մասնավորապես «թուրքական իսլամի» առաջխաղացումն Ադրբեջանում³³⁰: Ադրբեջանի շուրջ գոյություն ունեցող իրանաթուրքական հակազդեցության առավելապես զգայուն հարցերից է Իրանական Ադրբեջանի (Ատրպատական) հարցում թուրքական ազգայնական շրջանակներից եկող իրանաշիայական ինքնագիտակցության թուլացմանը և թուրքական էթնոլեզվական բաղադրիչի ուժեղացման միտումները, ինչն առավել ակնառու դարձան դարաբառյան հարցի շուրջ վերջին գործընթացներում: Այս համատեքստում ուշագրավ է առանձնացնել երկու երկրների միջև հայտնի միջադեպը, երբ դեկտեմբերի 10-ին Բաքվի ռազմական շքերթի ժամանակ Էրդողանն արտասանեց ազերի բանաստեղծ Բախթիար Վահաբզադեի «Արագ, Արագ» բանաստեղծությունը, որը համարվում է թուրքական ժողովուրդների միացումը քարոզող անջատողականների կարգախոսը և մատնանշում է Արաքս գետով Իրանի թուրքախոս ժողովուրդի «բռնի բաժանումը երկու հատվածի»³³¹: Այս համատեքստում Էրդողանի Լշված ելույթը համահունչ է նաև ծայրահեղ ազգայնական գաղափարներ ունեցող «Գորշ գայլերի» առաջնորդ Դեվլեթ Բահչելիի մոտեցումներին: Վերջինս, չնայած թուրք-իրանական «թյուրքմբռնումը» կարգավորելու փորձին, շարունակեց կոշտ արձագանքների շարքն Իրանի ուղղությամբ՝ թվիթեյան իր էջում տեղադրելով վերոնշյալ բանաստեղծությունը³³²: Լշենք, որ Դ. Բահչելին ունի նաև Ռ. Էրդողանի և Ի. Ալիևի համաձայնությունը՝ Շուշիում հիմնելու «Գորշ գայլերի» բարձրագույն դպրոց³³³:

³²⁸ بیانیہ نمائندگان ولی فقیہ در استان های آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل و زنجان در مورد مناقشہ قرہ باغ/ عکس (Արեւմտյան Ադրբեջանում, Արեւելյան Ադրբեջանում, Արդաբիլում և Չանջանում Գերագույն առաջնորդի ներկայացուցիչները համատեղ հայտարարություն են տարածել Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի վերաբերյալ), <https://qafqaz.ir>, 10.10.2020.

³²⁹ حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر اجاق نژاد نماینده ولی فقیہ در جمهوری آذربایجان سرویس بین الملل خبرگزاری رسا، به گزارش کرد (Ադրբեջանի Հանրապետությունում Գերագույն առաջնորդի ներկայացուցիչ Հոջաթ-ուլ-իսլամ Ալի Աբբար Աջաղնեժադը հաղորդագրություն է տարածել Լեռնային Ղարաբաղի տարածաշրջանում վերջին ռազմական բախումների հետ կապված), <https://rasanews.ir>, 11.11.2020.

³³⁰ Իրանա-շիայական գործոնին և դրա շուրջ Ադրբեջանում առկա միտումներին հեղինակներն անդրադարձել են առանձին հոդվածով: Մանրամասն տես **Փաշայան Ա., Լավասարդյան Ն.**, Շիայականության գործոնն ադրբեջանաիրանական հարաբերություններում, Գիտական Արցախ, № 4(7), «Արցախ» հրատարակչություն, Ե., 2020, էջ 104-114:

³³¹ «Նրանք բաժանեցին Արագ գետը և լցրեցին այն ավազով: Ես չեմ բաժանվի քեզանից: Նրանք բաժանեցին մեզ ուժով»:

³³² Amberin Zaman, Turkey-Iran tensions spike over Azerbaijan, Dec 14, 2020, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/12/turkey-iran-tensions-erdogan-azerbaijan-arrests-drug-baron.html?emailaddress=Mukuchik1209#>, 18.12.2020.

³³³ Grey Wolves announce opening in Nagorno Karabakh, <https://www.persecution.org/2021/01/27/terrorist-organization-grey-wolves-announce-school-opening-nagorno-karabakh/>, 27.01.2021.

Երդողանի գեղարվեստական գեղումների արդյունքում երկու երկրների միջև դիվանագիտական լարվածությունն ուժեղացավ: Իրանական ԱԳՆ կանչված Թեհրանում Թուրքիայի դեսպանին կոշտ կերպով նախազուլաացվեց, որ Իրանը թույլ չի տա միջամտելու իր տարածքային ամբողջականության հարցերին, և Իրանի փառապանծ պատմությունը ցույց է տալիս, որ նա ոչ մի թիզ չի զիջելու, երբ խոսքը վերաբերում է ազգային անվտանգությանը: Նաև նշվեց, որ ռազմատենչ ու ծավալապաշտ կայսրությունների տարածքային պահանջների դարաշրջանն ավարտված է³³⁴: Իրանի ԱԳ նախարար Ջ. Չարիֆն իր թվիթերյան պաշտոնական էջում հրապարակեց հետևյալը. «Նախագահ Երդողանին չէ՞ն տեղեկացրել, որ այն, ինչ նա արտասանել է Բաքվում, վերաբերում է Արաբսից հյուսիս գտնվող տարածքները իրանական հայրենիքից բռնի կերպով անջատելուն: Նա չգիտե՞ր, որ խարխուլում է Ադրբեջանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը: ՈՉ ՄԵԿ -ը չի կարող խոսել ՄԵԸ սիրելի Ադրբեջանի մասին»³³⁵:

Այսուհանդերձ, Իրանի շուրջ ձևավորված բարդ աշխարհաքաղաքական իրադրությունը և միջազգային մեկուսացվածությունը ստիպում են Թեհրանին ճկունություն դրսևորել և խնդիրները կարգավորել դիվանագիտական հարթությունում: Լարվածությունը որոշակիորեն հարթվեց արտգործնախարարներ Ջ. Չարիֆի և Մ. Չավուշօղլուի, ապա նաև նախագահներ Ռ. Երդողանի և Յ. Ռոհանիի հեռախոսազրույցների արդյունքում³³⁶:

Այսպիսով՝ ի տարբերություն առաջին Արցախյան պատերազմի՝ 2020 թ.-ի պատերազմում իրանական պաշտոնական դիրքորոշման ձևավորման հարցում շոշափելի էր ինչպես Էթնոկրոնական, այնպես էլ Էթնոլեզվական գործոնի դերը: Իրանի հյուսիսային նահանգների շիայադավան իրանցիների ակտիվությունը պայմանավորված էր ոչ միայն կրոնական՝ շիայական շարժառիթներով, այլ նաև տարիներով իրականացվող համաթյուրքական քարոզչության որոշակի արդյունք էր:

Այս իրողությունը պայմանավորված էր նախ և առաջ հյուսիսային շրջանների թյուրքախոս բնակչության շրջանում Բաքվի գործողությունները խրախուսող հանրային տրամադրությունների աճով և հանրային պահանջով, որոնք թեև ճնշվում էին կենտրոնական իշխանությունների կողմից, սակայն լարվածություն ու սպառնալիք էին ձևավորում ներքին կայունության համար: Մյուս կողմից՝ պայմանավորված էին հակամարտության մեջ Թուրքիայի և Իսրայելի անխաղտա դերակատարման աճով, ինչպես նաև իրանական սահմանների մոտ սուլունի ահաբեկչական տարրի կենտրոնացմամբ, որը նույնպես ուղղակի սպառնալիք է Իրանի անվտանգությանը:

Պակիստանի աջակցությունը թուրք-ադրբեջանական տանդեմին

Պատերազմի ընթացքում իսլամական համերաշխության թեզի և Թուրքիայի ու Ադրբեջանի հետ ռազմավարական սերտ համագործակցության շրջանակներում Իսլամաբաղը հանդես եկավ Ադրբեջանի աջակցությամբ: Պակիստանը միջուկային պետություն է, մուսուլմանական աշխարհի առանցքային երկրներից է, որը մեծ ազդեցություն ունի միջազգային ցիհադական ռեսուրսի վերահսկման հարցում: Պակիստանը մինչև օրս, արցախյան հարցով պայմանավորված, չի ճանաչել Հայաստանի Հանրապետությունը, ընդգծված կերպով պաշտպանել է Ադրբեջանին ՄԱԿ-ում և միջազգային այլ հարթակներում: Հայտնի է, որ Արցախյան առաջին պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական կողմից ռազմական գործողություններին մասնակցել են պակիստանաաֆղանական վարձկան մոջահիդներ: Պակիստանը մշտապես աջակցել է

³³⁴ Senior official urges Erdoğan to read history accurately, <https://en.irma.ir/news/84143270/Senior-official-urges-Erdo%20C4%9Fan-to-read-history-accurately>, 11.12.2020.

³³⁵ Javad Zarif, Twitter official, <https://twitter.com/JZarif/status/1337280285398999041?s=20>

³³⁶ Turkey underlines friendly ties with Iran, <https://en.irma.ir/news/84144638/Turkey-underlines-friendly-ties-with-Iran>, 12.12.2020.

թուրք-ադրբեջանական տանդեմի կողմից խրախուսվող հակահայկական հռետորաբանությանը և վերջինիս կողմից Արցախյան հակամարտությունը ուժային ճանապարհով լուծելու քաղաքականությանը: Իր հերթին թե՛ Թուրքիան, թե՛ Ադրբեջանը լիովին սատարում են Զաչմիրի իսլամի կարգավորման հարցում Պակիստանի դիրքորոշումը:

Արցախի հարցն Իսլամաբադի համար կարևորվում է նախ և առաջ Թուրքիայի հետ ռազմավարական գործընկերության ամրապնդման համատեքստում: Սուննիական ինքնությանը երկու խոշոր ավտորիտար պետությունների և դրանց իսլամամետ առաջնորդների միջև ամրապնդվող ռազմավարական հարաբերությունների շրջանակի անդամ են նաև Թուրքիայի ազդեցության գոտու երկրները, այդ թվում՝ շիայական ինքնության համարում ունեցող Ադրբեջանը: Նշված իրողությունները բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում Կենտրոնական Ասիայի՝ հետխորհրդային տարածք թուրք-պակիստանյան ռազմական ու տնտեսական ազդեցության ընդլայնման համար ևս³³⁷: Պատահական չէ, որ պատերազմի ընթացքում համացանցում տեղեկություններ շրջանառվեցին, որ փուլառվածների շրջանում գործող պակիստանյան ահաբեկչական «Չամաաթ-ե Եւլամ» և աֆղանական «Յեզբ-ե Եւլամ» կառույցներից վարձական ջիհադականներ են ուղարկվել Լեռնային Ղարաբաղ: Համարվում է, որ պակիստանյան «Չամաաթ-ե Եւլամը», որին սատարում են պակիստանյան բանակի գեներալ Չիյա Ալ-Հակը և Գուբեդդին Յեքմաթիյարի ղեկավարած աֆղանական «Յեզբ-ե Եւլամ» կազմակերպությունները, նաև Երդողանի կողմից հովանավորվող «Մուսուլման եղբայրների» գաղափարական ջատագույններն են³³⁸: Պատերազմի առաջին օրերից Պակիստանը հակահայկական տեղեկատվական գրոհի սկսեց մասնավորապես թվիթերում³³⁹: Որպես գոհունակություն՝ ադրբեջանցիները սոցցանցերում Թուրքիայի, Ադրբեջանի դրոշների կողքին կախում էին նաև Պակիստանի դրոշը³⁴⁰:

Չնայած թե՛ Իսլամաբադը, թե՛ Բաքուն տարբեր մակարդակներում հերքում էին Պակիստանից զինյալների ներգրավումը հակամարտության մեջ՝ շեշտադրելով աջակցության միայն քաղաքական ու դիվանագիտական բաղադրիչները³⁴¹, ակնհայտ էր, որ Արցախյան վերջին պատերազմն Էապես նպաստեց Թուրքիայի, Պակիստանի ու Ադրբեջանի մերձեցմանը՝ տարածաշրջանում ռազմավարական նոր առանցքի ակտիվացմամբ: Ասվածի ապացույցն է հետպատերազմական շրջանում ակտիվ եռակողմ հանդիպումները և Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած տարածքներում վերականգնողական աշխատանքներին Իսլամաբադի ակտիվ ներգրավման ցանկությունը³⁴²:

Կրոնական հարցերը ևս Թուրքիայի, Ադրբեջանի ու Պակիստանի օրակարգի անբալկոնելի մասն են: 2021 թ.-ի հունվարին արտգործնախարարների մակարդակով եռակողմ հանդիպմանը կողմերը պայմանավորվեցին խթանելու համատեղ ջանքերը

³³⁷ **Хроленко А.**, «Одно сердце» в Карабахе: кому выгоден союз Азербайджана, Турции и Пакистана, Лазаревский клуб, <https://lazarevsky.club/analitika/odno-serdce-v-karabakhe-komu-vygoden-s/>, 19.01.2021.

³³⁸ **Строкань С.**, В Карабах из-за Гиндукуша, В противостояние Баку и Еревана включается Исламабад, <https://www.kommersant.ru/doc/4549481>, 28.10.2020.

³³⁹ Pakistani bots on Twitter vow to fight for Muslim majority Azerbaijan after clashes erupt with Armenia over border issue, <https://www.opindia.com/2020/09/pakistanis-on-twitter-vow-to-fight-for-azerbaijan-against-armenia/>, 27.09.2020.

³⁴⁰ Tufail Ahmad, Pakistan's military involvement in the Nagorno-Karabakh war, <https://www.memri.org/reports/pakistans-military-involvement-nagorno-karabakh-war>, 09.02.2021.

³⁴¹ Նույն տեղում:

³⁴² Pakistan PM assures to rebuild newly liberated lands of Azerbaijan, <https://www.islamabadscene.com/pakistan-pm-assures-support-to-rebuild-newly-liberated-lands-of-azerbaijan/>, 15.01.2021.

իսլամաֆոբիայի, մուսուլմանական փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականության դեմ պայքարում, մասնավորապես տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում³⁴³: Հարկ է նկատել, որ Պակիստանն անթաքույց շահագրգռվածություն է դրսևորում Ադրբեջանում Իրանի կրոնական ու մշակութային ազդեցության թուլացման հարցում: Սուննիական ճնշման ներքո գտնվող Իրանի համար շիայական Ադրբեջանի ակտիվ ներգրավումը Թուրքիայի ու Պակիստանի քաղաքական ու կրոնական ուղեծիր բավական խնդրահարույց է Թեհրանի համար:

Եզրակացություն

2020 թ.-ի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Արցախում և Նրա շուրջ լայնածավալ ռազմական գործողություններին զուգահեռ՝ Մերձավոր Արևելքում, Նրա սահմաններից անդին և, ընդհանրապես, իսլամական միջավայրում ի հայտ եկան ու ամրապնդվեցին կրոնական գործոնով պայմանավորված և իսլամական համերաշխության գաղափարներով աչքի ընկնող հակահայկական օրակարգեր ու տրամադրություններ, որոնք դրսևորվեցին «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպության հայտարարություններում ու բանաձևերում, Ադրբեջանի ու Թուրքիայի քաղաքական ու հասարակական դիսկուրսում, միջազգային տեղեկատվական դաշտում ու սոցիալական ցանցերում: Դրանք ուղղորդվում էին Անկարայի, Բաքվի և Նրանց դաշնակիցների կողմից՝ տեղեկատվական լայն գործիքակազմերի օգտագործմամբ: Բացի այդ, Ռ.Էրդոգանի Նախաձեռնությամբ և Նրա անմիջական վերահսկողության տակ գտնվող մեծ թվով վարձկան ահաբեկիչներ նետվեցին շփման գիծ: Թուրքիայի Նախագահը ռազմական, քաղաքական, դիվանագիտական, մարդկային, տնտեսական, քարոզչական ռեսուրսներ ներդրեց՝ ի սպաս Ադրբեջանի: Թուրք-ադրբեջանական տանդեմը չխորշեց կրոնական ատելություն հրահրելով ևս գեներացնել հակահայկական տրամադրություններ, ինչը անվտանգային սպառնալիք դարձավ ամբողջ աշխարհում ապրող հայության համար: Պատերազմի ընթացքում հակահայկական տրամադրությունների ձևավորման հարցում թուրք-ադրբեջանական տանդեմի դաշնակիցներ դարձան Իրանի Ատրպատական Նահանգի թուրքախոս շիա ադրբեջանական ելիտաները և հասարակական լայն շրջանակներ, բարձրաստիճան մուսուլման հոգևորականներ ու աստվածաբաններ ամբողջ աշխարհում, առանձին մուսուլմանական պետություններ, ինչպես օրինակ՝ Պակիստանը, Աֆղանստանը և այլն: Պատերազմում հաղթանակն էլ ավելի ամրապնդեց Ադրբեջանի դիրքերը իսլամական միջավայրում, որտեղ լեգիտիմանալու և ներգրավվելու համար Բաքուն մեծ ռեսուրսներ էր ծախսել: Կարելի է արձանագրել, որ մեծամասամբ շիայական ինքնություն ունեցող Ադրբեջանին առավելապես սատարեց սուննիական աշխարհը, որն անմիջական կապ ունի Թուրքիայի գործոնի հետ:

MUSLIM WORLD SUPPORT TO AZERBAIJAN IN THE COURSE OF 2020 ARTS AKH WAR: FROM ISLAMIC SOLIDARITY TO JIHADISM

ARAKS PASHAYAN

*Institute of Oriental Studies, NAS RA, Department of Arab Countries,
Leading Research Fellow;
YSU, Faculty of Oriental Studies, Ph.D, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

³⁴³ Azerbaijan, Turkey and Pakistan: Countries Issue Joint Declaration of Cooperation, <https://worldview.stratfor.com/situation-report/azerbaijan-turkey-and-pakistan-countries-issue-joint-declaration-cooperation>, (04,12,2021).

NAZELI NAVASARDYAN

*Institute of Oriental Studies, NAS RA, Department of Iran, Senior Research Fellow;
YSU, Faculty of Oriental Studies, Ph.D., Lecturer,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to study the degree of support of Azerbaijan by the Islamic world during the 2020 war in Nagorno-Karabakh, to identify the supporting parties, as well as religious and geopolitical motives, mechanisms of this support.

The objectives of the article are to study issues related to the Islamic direction of Azerbaijan's foreign policy and the religious component of the Artsakh problem in the context of the Turkish-Azerbaijani policy, to identify the role of Turkey on the basis of the ideas of Islamic-Turkish solidarity, in order to create anti-Armenian sentiments in the international arena.

The article was written on the basis of monitoring of the international press and materials on this topic, an extensive study of professional literature on various sides of the Nagorno-Karabakh conflict.

In the course of the study, the authors concluded that during the Artsakh war of 2020, the Turkish-Azerbaijani tandem used religious instruments to enlist the full support of the Islamic world. The ideas of Islamic, common Turkic solidarity, jihadism, as well as the potential of hired jihadists, Sunni-Shiite layers of the Islamic world were used.

From the time between September-November 2020, in parallel with the large-scale hostilities in Artsakh, anti-Armenian agendas and moods based on the religious factor and obvious ideas of Islamic solidarity were advanced and strengthened in the Middle East, beyond its borders, and primarily in the Islamic environment, which were manifested in both political and public discourse of Turkey and Ankara, also in international media and social networks, as well as Muslim clergy and government officials.

They were directed by Ankara, Baku and their allies using a wide range of information tools. Besides that, on Erdogan's initiative and direct control, large number of mercenaries were thrust into the line of contact. The President of Turkey invested military, political, diplomatic, human, economic and propaganda resources in support/in favor of Azerbaijan. The Turkish-Azerbaijani tandem was not repulsive to inciting religious hatred by generating anti-Armenian sentiments, which became a security threat to Armenians living around the world. During the war, the Turkish-speaking Shiite Azeri elites of the Iranian Azerbaijan (Atropatene) province of Iran, broad public spectrum, high-ranking Muslim theologians around the world and some Muslim countries, such as Pakistan, Afghanistan, etc. became allies in the formation of anti-Armenian sentiments. The victory in the war strengthened Azerbaijan's position in the Islamic environment, where Baku had spent considerable resources to gain legitimacy and involvement. It can be stated that Azerbaijan, which has a predominantly Shiite identity, was mostly supported by the Sunni world, which has a direct connection with Ankara's unconditional support to Baku.

Keywords: *Islamic solidarity, Ummah, Turkic solidarity, Artsakh, Azerbaijan, Turkey, mercenary, war, jihad.*

**ПОДДЕРЖКА АЗЕРБАЙДЖАНА МУСУЛЬМАНСКИМ МИРОМ
ВО ВРЕМЯ АРЦАХСКОЙ ВОЙНЫ 2020 Г.:
ОТ ИСЛАМСКОЙ СОЛИДАРНОСТИ К ДЖИХАДИЗМУ**

АРАКС ПАШАЯН

*ведущий научный сотрудник отдела арабских стран
Института востоковедения НАН РА,
доцент факультета востоковедения
Ереванского государственного университета
кандидат исторических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

НАЗЕЛИ НАВАСАРДЯН

*ведущий научный сотрудник отдела арабских стран
Института востоковедения НАН РА,
преподаватель факультета востоковедения
Ереванского государственного университета,
кандидат исторических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель статьи – изучить степень поддержки Азербайджана исламским миром во время войны 2020 г. в Нагорном Карабахе, определить поддерживающие стороны, а также религиозные и геополитические мотивы и механизмы этой поддержки.

Задачами статьи являются исследование вопросов, связанных с исламским направлением внешней политики Азербайджана и религиозной составляющей арцахской проблемы в контексте турецко-азербайджанской политики, выявление роли Турции на основе идей исламско-турецкой солидарности, с целью создания антиармянских настроений на международной арене.

Статья написана на основе мониторинга международной прессы и материалов по указанной теме, обширного исследования специальной литературы, посвященной различным сторонам нагорно-карабахского конфликта.

В ходе исследования авторы пришли к выводу о том, что во время Арцахской войны 2020 г. турецко-азербайджанский тандем использовал религиозные инструменты, чтобы заручиться полной поддержкой исламского мира. Были использованы идеи исламской, общетюркской солидарности, джихадизма, а также потенциал наемных джихадистов, суннитско-шиитских слоев исламского мира.

Параллельно с широкомасштабными боевыми действиями в Арцахе в сентябре-ноябре 2020 г., на Ближнем Востоке, за его пределами - в исламской среде в целом - усилились и укрепились антиармянские настроения, основанные на идеях исламской солидарности. В политическом и общественном дискурсе Анкара, Баку и их союзники, используя широкий набор информационных инструментов, направляли публичный антиармянский религиозный дискурс как внутри своих стран, так же на международном информационном поле и социальных сетях. Турция вложила огромные военные, политические, дипломатические, человеческие, экономические и пропагандистские ресурсы в поддержку Азербайджана. В турецко-азербайджанских интересах выступили различные представители мусульманского мира, в том числе и высокопоставленные мусульманские священнослужители и представители властей.

При посредничестве Эрдогана на линию соприкосновения войск было переброшено большое количество сирийских наемников. Турецко-азербайджанский тандем не чуждался от генерации религиозной ненависти путем разжигания антиармянских настроений, что стало угрозой безопасности армян, проживающих во всем мире. Во время войны в Иране тюркоязычные шиитские азербайджанские политические и религиозные элиты провинции Иранского Азербайджана (Атрпатакан) стали полноправными союзниками в формировании антиармянских настроений. Можно констатировать, что Азербайджан, имеющий преимущественно шиитскую идентичность, при безоговорочной поддержке Анкары был поддержан также суннитским миром. Победа в войне еще больше укрепила позиции Азербайджана в исламской среде. Баку в целом смог добиться легитимизации своей агрессии в исламском мире.

Ключевые слова: *исламская солидарность, умма, тюркская солидарность, Арцах, Азербайджан, Турция, наемник, война, джихад.*